

Universiteit
Leiden
The Netherlands

**'Wilskracht, durf en onverpoosden ijver' : Charlotte Jacobs (1847-1916),
eerste vrouwelijke apotheker in Nederland en Nederlands-Indië**
Jenowein, A.M.

Citation

Jenowein, A. M. (2019, October 16). *'Wilskracht, durf en onverpoosden ijver' : Charlotte Jacobs (1847-1916), eerste vrouwelijke apotheker in Nederland en Nederlands-Indië.*
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/79519>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/79519>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/79519> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Jenowein, A.M.

Title: 'Wilskracht, durf en onverpoosden ijver : 'Charlotte Jacobs (1847-1916), eerste vrouwelijke apotheker in Nederland en Nederlands-Indië

Issue Date: 2019-10-16

Deel III
**Charlotte Jacobs in
Den Haag**
(1913-1916)

Afscheid van Nederlands-Indië

Inleiding

Op 4 september 1912 meldde *Het Nieuws van den Dag voor Nederlands-Indië* dat 'Mejuffrouw Charlotte Jacobs binnenkort voor eenige tijd naar Europa zal vertrekken' en dat Dr. Viëtor Sibinga als haar vervanger tot Directeur-Apotheker der Nederlandsche Apotheek was benoemd. De zinsnede 'voor eenige tijd' bleek niet juist; het afscheid van Nederlands-Indië was voorgoed. Op 14 september biedt ze 'een netten en goed onderhouden' boedel ter vendutie aan.⁴⁷⁰ Ze gaat voor het eerst in bijna dertig jaar op reis: eerst op 'handelsmissie' over Java om bij de verschillende afdelingen van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht belangstelling voor S.O.V.I A. te aan te wakkeren. Later in dat jaar viert zij Kerstmis met haar familie in Makassar.⁴⁷¹

Zelf schrijft Charlotte in een terugblik in 1914 over deze ingrijpende beslissing in haar leven:

Toen echter gevoelde ik de noodzakelijkheid om rust te nemen en ofschoon het steeds mijn wensch was om eene vrouwelijke collega als mijn opvolgster te zien, is mij dat niet mogen gelukken en werd mijn zaak in eene Naamlooze Vennootschap omgezet, terwijl aan het hoofd staan een mannelijke collega.⁴⁷²

Wat ze zo graag wilde - een vrouwelijke apotheker te vinden die haar levenswerk zou kunnen voortzetten - was niet gelukt. Niet zo verwonderlijk, want de spoeling van vrouwelijke apothekers was in Nederlands-Indië in 1913 nog flinterdun:

Toen ik uit Indië vertrok waren er buiten mij nog twee vrouwelijke apothekers, één is mejuffrouw E. Ansingh, die eerst verscheidene jaren als provisor werkzaam was, daarna zich te Soekaboemie, een mooi plaatsje in de Preanger, vestigde, waar zij haar zaak later verkocht, en die thans weer een eigen zaak heeft te Magelang. Verder was er kort voor mijn vertrek uit Indië eene vrouwelijke collega in Indië gekomen, die kort na haar aankomst aan het hoofd van een filiaal van de Volksapotheek te Batavia en wel te Meester Cornelis, vlak bij Batavia geplaatst werd.⁴⁷³

De Nederlandsche Apotheek na het vertrek van Charlotte Jacobs

Op 25 september 1912 meldde het *Bataviaasch Nieuwsblad* dat door het Gouvernement 'bewilliging' verleend was op de akte van oprichting van de te Batavia gevestigde Naamlooze Vennootschap "Nederlandsche Apotheek".⁴⁷⁴

Uit een reconstructie van de geschiedenis van het apothekersconcern Rathkamp & Co kan worden afgeleid dat Charlotte Jacobs bij haar vertrek naar Nederland in 1913 alle aandelen van de N.V. Nederlandsche Apotheek moet hebben overgedaan aan Rathkamp & Co en dat de apotheek binnen deze firma als zelfstandige N.V. bleef bestaan.⁴⁷⁵

Uit de eindafrekening van de executeur-testamentair van Charlotte Jacobs, haar neef Charles Emil Jacobs, blijkt dat in haar nalatenschap geen aandelen N.V. Nederlandsche Apotheek meer aanwezig zijn. Dat er geen vrouwelijke apotheker werd gevonden om Charlottes levenswerk voort te zetten heeft niet alleen te maken met het gegeven dat de enige twee mogelijke kandidates al elders aan het werk waren in Nederlands-Indië. Uit bovenvermelde jubileumuitgave van het Rathkamp-concern blijkt dat bestuurders van deze apothekersfirma geen voorstander waren van vrouwelijke apothekers. In 1905 valt in de acte van toetreding van de apothekers W.H. Bal, A. Bruins en J.J.M. Maas te lezen dat 'in geen der apotheken eene vrouwelijke apotheker of eene vrouwelijke assistente werkzaam [mag] zijn.' Dat gebeurde pas elf jaar later. Op 15 augustus 1916 trad de eerste vrouwelijke apotheker in dienst van Rathkamp. Dat was W.M.G. Kruseman, van wie het *Bataviaasch Nieuwsblad* op 4 september 1916 meldde dat aan haar de akte van toelating tot uitoefening van de artseneijbereidkunst in Nederlands-Indië als apotheker was verleend.

De opvolger van Charlotte Jacobs, directeur-apotheker Dr. J. Viëtor Sibinga studeerde in Groningen, behaalde daar in 1898 zijn doctoraalexamen en promoveerde in 1900 in Groningen op het proefschrift *Eenige bijdrage tot het tellen van bacteriën*.⁴⁷⁶ In september 1900 stapte hij in Amsterdam op het S.S. *Prins Willem I* richting Batavia. In november van dat jaar werd hem door het Gouvernement officieel toestemming verleend tot uitoefening van de artseneijbereidkunst in Nederlands-Indië.⁴⁷⁷ In 1901 kreeg hij een tijdelijk dienstverband als scheikundige bij de gouvernements-kinaonderneming in de residentie Preanger. In 1902 verloofde hij zich met Mies Neander Nijman met wie hij in 1903 in Batavia trouwde. Na een verlof in Nederland van 1910 tot 1912 ging het echtpaar terug naar Nederlands-Indië waar Viëtor Sibinga directeur van de N.V. Nederlandsche Apotheek werd.

Net als Viëtor Sibinga zelf trad ook zijn echtgenote Mies in de voetsporen van Charlotte; zij werd in 1914 presidente van de Indische afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht. Lang heeft Viëtor Sibinga de Nederlandsche Apotheek niet geleid; in 1915 vertrok hij met zijn vrouw naar Cheribon waar hij directeur-apotheker werd van apotheek De Salamander. Zijn opvolger in de N.V. Nederlandsche Apotheek was Th. H.M. Hogenboom. Hogenboom studeerde in Utrecht en slaagde voor zijn apothekersexamen in 1907.⁴⁷⁸ Voordat hij naar Nederlands-Indië vertrok en officieel werd toegelaten tot uitoefening der artsenijsbereidkunst in de kolonie was hij bij verschillende apotheekfirma's als provisor werkzaam.⁴⁷⁹ Uit het Rathkamp-gedenkboek blijkt dat Hogenboom begin 1914 in dienst trad bij Rathkamp maar de firma verliet in juli 1915 om, zoals de lijst vermeldt, naar de N.V. Nederlandsche Apotheek te gaan. Dit bevestigt de veronderstelling dat de apotheek van Charlotte Jacobs rond die tijd nog steeds een zelfstandige N.V. was. In bovengenoemde lijst staat ook M. Möllenkamp-Jacobze vermeld die in 1933 de firma Rathkamp verliet om in dienst te treden van de N.V. Nederlandsche Apotheek. Dat zou erop kunnen duiden dat die situatie in elk geval in dat jaar nog onveranderd was. Gezien het 'vrouwenbeleid' van de firma Rathkamp was Möllenkamp vermoedelijk de eerste vrouw die leiding gaf aan de Nederlandsche Apotheek na het vertrek van haar stichtster Charlotte Jacobs. Waarmee een diepgevoelde wens van Jacobs postuum alsnog in vervulling was gegaan. Tot haar verlof in 1935 leidde Möllenkamp de Nederlandse apotheek. Na terugkeer in Nederlands-Indië werkte ze in verschillende apotheken in Batavia en Soerabaja.⁴⁸⁰

Na het vertrek van Charlotte Jacobs naar Nederland werd de Nederlandsche Apotheek in advertenties nog tot na haar dood in 1916 aangeduid als 'N.V. Nederlandsche Apotheek v/h Charlotte Jacobs' of zelfs kortweg als: 'Apotheek Mej. Jacobs' of – nog korter – 'Apotheek Jacobs.' Hierbij ging het vooral om advertenties waarin een bepaald geneesmiddel werd aangeprezen. Doorgaans plaatste - en betaalde - de fabrikant de advertentie en vermeldde waar zijn producten verkrijgbaar waren. Dit verklaart mogelijk de verschillende - niet altijd even correcte - schrijfwijzen van de naam van de apotheek. In hedendaagse terminologie zou geconstateerd kunnen worden dat dat "Charlotte Jacobs" een sterk merk was geworden.

Weemoedig afscheid

Op 20 maart 1913 vertrok Charlotte Jacobs met de S.S. *Vondel* naar Nederland. 'Met weemoed in het hart ziet ze de Indische kust aan de gezichtseinder verdwijnen', zoals de auteur van een afscheidsgroet namens het bestuur van S.O.V.I.A. in het Bataviaasch

Nieuwsblad mijmerde. De weemoed zou volgens de schrijver niet alleen de Indische natuur gelden maar ook het - veelal onaffe - levenswerk 'voor zichzelf en voor de maatschappij' dat zij achterliet. Weemoed vervulde ook de achterblijvers:

Hoewel het onzeker is of Charlotte Jacobs in Europa zal blijven of weer eens zal terugkeeren naar Indië, is nu toch het ogenblik aangebroken waarop zij afscheid neemt van veel werk dat haar dierbaar is geworden. Er wordt een levensperiode voor haar afgesloten waarop zij met voldoening mag terugzien, maar die haar tevens met weemoed moet vervullen bij diegenen die het laatst met haar samenwerkten aan de oprichting eener Vereeniging voor welke wij hopen en vertrouwen dat zij de inlandsche maatschappij ten goede zal komen. Zij verliezen in haar een wakkere presidente, die wij met leedwezen zien vertrekken.⁴⁸¹

Op 25 april meerde de *S.S. Vondel* aan in de haven van Amsterdam. Charlotte vestigde zich op 15 november 1913 op de Juliana van Stolberglaan 208 in Den Haag. Er zit ruim een halfjaar tussen haar aankomst in Nederland en haar inschrijving in Den Haag. Waar woonde zij dat eerste halfjaar? Het Bevolkingsregister van Den Haag vermeldt als vorige woonplaats Batavia, dus geeft daarover geen uitsluitsel. Het lijkt aannemelijk dat zij enige tijd bij haar zuster Aletta in Amsterdam woonde; de band tussen de beide zusters leek na Charlottes terugkeer hechter dan voordien. Minder aannemelijk is dat zij die eerste maanden bij haar broer Eduard verbleef; hij woonde in Enschede en verhuisde pas op 2 mei 1916 naar Den Haag. Ook zal Charlotte niet bij de weduwe van Julius, Anna Jacobs-Bosch hebben kunnen aankloppen; zij woonde in bij haar dochter Jeanne en haar gezin in Laren en verhuisde pas op 6 september 1920 eveneens naar Den Haag.⁴⁸²

Charlotte verhuisde op 5 december 1914 naar de 2^e Sweelinckstraat 99a te Den Haag, volgens het Bevolkingsregister van Den Haag 'ten huize van' Henriette Catherine Dey, echtgenote van de Doopsgezinde dominee Warner van Griethuysen. Van Griethuysen was vanaf 1912 predikant bij de protestantse gemeenten in Soerabaja en Semarang. Tussen januari 1914 en oktober 1915 was hij met verlof in Nederland. Toen werd hij benoemd tot predikant in Bandjermasin. Mogelijk leerde Charlotte het echtpaar Van Griethuysen in Nederlands-Indië kennen en sprak toen met hen af samen woonruimte te huren. Bewijzen daarvoor zijn echter niet te leveren.

Op 19 juli 1915 verhuisde Charlotte naar de Regentesselaan 17. Een maand later voegde haar schoonzuster Emilie Jacobs-de Jongh, de weduwe van Sam Jacobs, zich bij haar.⁴⁸³ Charlotte Jacobs werd lid van de Haagse afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht. Aletta was toen nog steeds presidente van deze vereniging. Vastgesteld kan worden dat het contact tussen de beide zusters geïntensiveerd

werd na zoveel jaren van afwezigheid en beperkte bereikbaarheid. Alleszins begrijpelijk, van de elf kinderen waren alleen Charlotte, Eduard en Aletta nog in leven. De jongste zuster, Emma, was op 15 oktober 1913 overleden.⁴⁸⁴ Charlotte moet nog op tijd terug in Nederland zijn geweest voor haar begrafenis of crematie. De strijd voor het vrouwenkiesrecht, op verre afstand in Nederlands-Indië gevoerd, werd voor Charlotte Jacobs nu heel concreet. Vaak in gezelschap van haar zuster, die nog immer actief en strijdbaar bleek, was zij betrokken dan wel aanwezig bij verschillende kiesrecht-evenementen. Zo bezocht ze samen met Aletta het Congres van de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht in Boedapest in juni 1913. Ze logeerden in het Hungarian Hotel in twee separate kamers aan de achterkant, zoals Aletta schreef aan haar vriendin Rosika Schwimmer.⁴⁸⁵ Een foto in een fotoalbum van dit congres dat zich in de Rosika Schwimmer-collectie bevindt, is het bewijs van Charlottes aanwezigheid aldaar.⁴⁸⁶

Afb.31: Groep van vrouwen voor het Congrescentrum. Boedapest, 1913. Vierde van links Charlotte Jacobs

Op 16 april 1914 woonde Charlotte een openbare vergadering bij van de Nationale Vrouwenraad in Leeuwarden. Daar voerde onder meer haar zuster Aletta het woord over de betekenis van het volkspetitionnement voor Grondwettelijke gelijkstelling van man en vrouw, in die dagen een actueel thema, daar de Grondwetsherziening op de politieke agenda stond.⁴⁸⁷ Charlotte Jacobs maakte gebruik van het spreekrecht tijdens de rondvraag om mee te delen dat ze met de minister van Koloniën gesproken had over toelating van Inlandse meisjes op S.T.O.V.I.A. onder dezelfde voorwaarden als voor jongens.⁴⁸⁸ Van deze actie van een oud-stadsgenote had ook het *Bataviaasch Nieuwsblad* lucht gekregen:

Bij de rondvraag vertelde mej. CH. Jacobs, dat zij bij Z.E. den minister van Koloniën was geweest, om te bepleiten het goed recht van het Inlandsche meisje, om onder dezelfde voorwaarden als voor den inlandsche jongen gelden, de studie aan de S.T.O.V.I.A. te mogen volgen. Z.E. zeide hiervoor veel te voelen en zegde toe, dat hij den G.G. van Nederl.Indië in overweging zou geven, de voor Inlandsche arts studeerende meisjes in dezelfde gunstige voorwaarden te doen deelen als waaronder de jongens hunnen studie kunnen volbrengen.⁴⁸⁹

Van 5 tot 14 mei 1914 nam Charlotte als plaatsvervangend - *alternate* - afgevaardigde voor Nederland deel aan het (vijfjaarlijkse) congres van de Internationale Vrouwenraad in Rome.⁴⁹⁰ Aletta was daar uiteraard ook, als *delegate* en als lid van de commissie *Suffrage*. Na afloop van het congres hield Aletta samen met Anna Shaw en Lucy Anthony nog vijf dagen vakantie op Anacapri, een verblijf dat zij later omschreef als 'a very happy time.'⁴⁹¹ Of ook Charlotte daarbij was kan niet worden vastgesteld.

Niet alleen de vrouwenkiesrecht kwestie in Nederland had haar belangstelling. Op 29 oktober 1914 woonde Charlotte Jacobs als gast een vergadering bij van het Departement Den Haag van de Nederlandse Maatschappij ter bevordering van de Pharmacie (NMP). Of zij dit vaker deed valt niet meer na te gaan. Wie ergens te gast is en niet het woord neemt - of vraagt - blijft doorgaans in de anonimiteit. Het kan zijn dat zij deze vergadering wilde bijwonen omdat de bespreking van het 'Rapport inzake het Adsistentenvraagstuk' haar interesseerde. Dit rapport was de verslaglegging van een onderzoek dat de Algemene Vergadering in 1910 aan het Hoofdbestuur had opgedragen naar de opleiding van de apothekersassistenten en het examenprogramma. Beoogd doel was het verbeteren van de opleiding der assistenten, een onderwerp dat Jacobs zeker na aan het hart moet hebben gelegen. Als gast kon zij niet aan de discussie deelnemen, maar zij vroeg wel het woord nadat de vergadering was gesloten. Uit de teneur van haar vraag kan worden opgemaakt dat zij om een andere, meer ideële, reden deze vergadering heeft willen bijwonen. Misschien heeft zij personen willen bereiken die middenin de samenleving stonden en wier gezag en integriteit doorgaans niet ter discussie stonden. Toen zij namelijk het woord kreeg vroeg zij aandacht voor de Europeeschen Statenbond en 'hen, die daarvoor sympathie gevoelen, te verzoeken, hunne adhaesiebetuiging te willen inzenden bij Jhr. Nico van Suchtelen te Blaricum', aldus de notulen.⁴⁹² Hieruit blijkt andermaal haar betrokkenheid bij de activiteiten van Aletta, ook al betreffen ze niet specifiek het vrouwenkiesrechtvraagstuk. Aletta was op 8 oktober van datzelfde jaar als lid toegetreden tot de Nederlandse Anti-oorlogsraad. Hierin hadden diverse prominenten zitting, zoals Wilhelmina Drucker, Marcellus Emants, Jacques Abendanon, Conrad van Deventer en Nico van Suchtelen.

De Europeesche Statenbond

Nico van Suchtelen was schrijver, filosoof, humanist en vooral: idealist. Hij behoorde tot een groep ongeruste schrijvers die zich zorgen maakte over de dreiging van de Grote Oorlog. Ook al was er geen sprake van enig oorlogsgeweld binnen de Nederlandse grenzen, toch kwam er een stroom van literaire werken op gang waarin gereageerd werd op de ‘grote brand’ die Europa trof. ‘Schrijvers zoals Marcellus Emants, Frederik van Eeden, Henriette Roland Holst en Van Suchtelen stelden zich tijdens deze oorlog op als pacifist en riepen mensen op tot dienstweigering’, schrijft Bel in *Bloed en rozen*.⁴⁹³ De door Charlotte Jacobs kennelijk bewonderde Nico van Suchtelen beschouwde zichzelf als ‘redder van de mensheid’ en begon al in 1914 zijn landgenoten op te roepen tot eenheid en gezamenlijkheid. Volgens zijn biografe, zijn kleindochter Esther Blom, had haar grootvader een enorme drang om met het goede bezig te zijn. ‘Het overwinnen van de ellende in de wereld moest uit de mens zelf komen. De Eerste Wereldoorlog betekende dan ook een grote schok, zoals dat voor zijn hele generatie een desillusie was.’⁴⁹⁴ In het *Algemeen Handelsblad* publiceerde Van Suchtelen een stuk onder de titel: “Het eenige redmiddel: een Europeesche Statenbond.”

Volken van Europa! Wilt ge uw heiligste goederen beschermen? Bescherm ze gezamenlijk! Wilt ge den vrede, zo zaait ge geen oorlog! Wilt ge recht, zo bedrijft geen onrecht!⁴⁹⁵

Hoewel het stuk door de journalistiek werd afgedaan als ‘volstrekt nutteloos’ viel het volgens Bel wel in de smaak bij veel lezers en stroomde een golf van sympathisanten toe. Er werd zelfs een comité “De Europeesche Statenbond” opgericht, waarvan Aletta Jacobs maar ook Frederik van Eeden onder meer lid waren. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat ook Charlotte Jacobs van dit comité lid was. Volgens een bericht in *Evolutie* 22, nummer 25 van 10 maart 1915 behoorde Charlotte tot een van de sympathisanten van een initiatief van een voorlopig comité, ontstaan vanuit de *Vrije Vrouwenvereniging* dat een dusdanige Grondwetswijziging wilde bepleiten dat oorlogsuitbarstingen in de toekomst konden worden voorkomen. In dit voorlopige comité zat een oude bekende van Charlotte, namelijk mevrouw J.S. Baerveldt-Haver, ooit haar opponent in de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht te Batavia.⁴⁹⁶

Op 1 februari 1916 werd Charlotte Jacobs herkozen voor een volgende termijn als bestuurslid van de Haagse afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht. Waarschijnlijk is zij daar niet erg lang meer actief geweest omdat zij ziek werd. Haar laatste jaar moet niet gemakkelijk zijn geweest. Dat blijkt onder meer uit de

overlijdensannonce die haar zuster Aletta en broer Eduard hadden opgesteld en die als ‘volstrekt eenige kennisgeving’ verscheen in de *Rotterdamsche Courant* van 31 oktober 1916:

Heden overleed tot onze diepe droefheid, na een ernstig en langdurig lijden, onze Zuster, Behuwdzuster en Tante Charlotte Jacobs, Oud-Apotheker te Batavia in den ouderdom van ruim 69 jaren.

Haar goede vriendin Marie Kooij-van Zeggelen, die een uur voor haar dood nog bij haar was, schreef dat Charlotte de korte ogenblikken van rust’ tussen zware aanvallen van lichamelijk lijden’ gebruikte om haar zorg te uiten over de toekomst van Nederlands-Indië in het algemeen en de Indische vrouwen in het bijzonder:

Als iemand weet hoe deze merkwaardige vrouw in Indië het hoofd boven water heeft gehouden, zich nooit heeft laten ontmoedigen, ondanks de tropische afmatting op stoffelijk zoowel als geestelijk gebied, altijd geheel haar belangstelling gaf aan de vrouwenbelangen, voornamelijk het onderwijs aan de meisjes in Indië, dan ben ik het, omdat ik zooveel met ‘Tante Lot’ – zooals wij haar in ons kringetje noemden - heb samengewerkt.⁴⁹⁷

Het testament

Op 27 april 1914 had Charlotte Jacobs door Notaris Van Lier in Den Haag haar testament laten opmaken. Hierin benoemde zij als executeur-testamentair haar neef Charles Emil Jacobs, die advocaat-procureur in Amsterdam was. Charles was de zoon van Charlottes broer, Julius Karel Jacobs. Charles mocht voor zijn werkzaamheden duizend gulden incasseren uit de nalatenschap ‘in plaats van het bij de wet aan executeuren toegekende loon.’⁴⁹⁸

Het petekind van Charlotte Jacobs, Charlotte Helena Ferguson, erfde ‘gedurende haar hele leven’ het vruchtgebruik van tienduizend gulden vanaf haar zesde jaar. Charlotte Helena, geboren op 23 maart 1912 in Makassar, was de dochter van Charlottes nicht Marguerite ‘Margot’ Antonia Jacobs, dochter van haar broer Julius Karel. Marguerite Jacobs verloofde zich op 9 januari 1899 in het huis van ‘tante Lot’ op 20 januari 1900 met de marineofficier Constantijn Ferguson.⁴⁹⁹ Een jaar later, op 20 januari 1900, trouwden ze ook vanuit Charlottes huis. Niet zo verwonderlijk; Margots moeder, Antonia Wilhelmina ‘Anna’ Jacobs-Bosch woonde al sinds de dood van haar echtgenoot Julius in bij Charlotte in Batavia. Dat haar dochter trouwde vanuit het huis waar haar moeder woonde lag voor de hand. Ook de weduwe van Herman, Adèle Jacobs-de Jongh woonde in Batavia bij Charlotte in huis.⁵⁰⁰ Herman,

bij zijn dood kapitein der infanterie van het Oost-Indische leger, sneuvelde in Atjeh op 16 mei 1897. De weduwe H. Jacobs-de Jongh plaatste een rouwadvertentie in het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 4 juni 1897 namens 'hare familie'.⁵⁰¹

In haar testament had Charlotte ook de Inlandse meisjes niet vergeten: het geesteskind van Charlotte, de Vereniging tot Vorming van een studiefonds voor opleiding van vrouwelijke Inlandse artsen S.O.V.I.A. te Batavia kreeg het vruchtgebruik 'zoolang zij bestaat' van tweeduizend gulden.

De gehele nalatenschap – onder last van de legaten – bestemde Charlotte voor een in het leven te roepen 'weldadige' stichting, Het Charlotte Jacobs Studiefonds, 'ten behoeve van meisjes van aanleg daaronder begrepen meisjes uit de inlandsche maatschappij van Nederlandsch-Indië'. Charlotte bepaalde in dit testament dat het eerste bestuur van dit studiefonds moest bestaan uit de dames E. van Deventer-Maas, F. van Overveldt-Biekart en F. van Balen-Klaar. Dit bestuur diende te worden benoemd door de Nationale Vrouwenraad. Meer over dit studiefonds in het Naschrift.

Of Charlotte Jacobs het echtpaar Van Deventer in Nederlands-Indië ooit persoonlijk ontmoet heeft, is niet vast te stellen. Dat zij, eenmaal terug in Den Haag, wel persoonlijk contact heeft gehad met hen is ook niet aannemelijk te maken.

De biografie van Mevrouw Van Deventer noemt wel het voorzitterschap van het Charlotte Jacobs Studiefonds, maar uit de manier waarop dit is verwoord kan niet worden opgemaakt of Charlotte bij leven haar voornemen aan de betrokken dames bekend heeft gemaakt:

Treffend voor de reputatie die zij [mevrouw Van Deventer] zichzelf onbedoeld opbouwde, was de testamentaire beschikking van Dr. Aletta Jacobs' zuster Charlotte, vroeger apothekeres te Batavia, die bij haar overlijden oktober 1916 een fonds naliet ter bekostiging van de studie van begaafde meisjes, die dit zelf niet konden financieren, Indonesische meisjes inbegrepen. De belangstelling van mevrouw Van Deventer vooral voor de ontwikkeling van de vrouw kennende, benoemde de erflaatster haar tot een der bestuurderessen van dit Charlotte-Jacobs Studiefonds, samen met mevrouw F. S. van Balen-Klaar en S. van Overveldt-Biekart. Zij heeft zich als voorzitster van deze taak gekweten met de nauwgezetheid en toewijding die voor haar karakteriserend waren.⁵⁰²

Ook voor de andere vrouwen geldt dat niet hard kan worden gemaakt dat zij van tevoren op de hoogte waren van de plannen van de erflaatster. Wel is zeker dat zowel

Sophia van Overveldt-Biekart als Frederika van Balen-Klaar Charlotte bij leven ontmoet en zelfs gesproken hebben; zij zaten samen in het bestuur van de Haagse afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht. Charlotte trad toe tot dit bestuur op 26 november 1914, op de dag dat Van Balen-Klaar afscheid nam als presidente van deze afdeling.⁵⁰³ Van Deventer heeft het voorzitterschap van het Charlotte Jacobs Studiefonds bijna twintig jaar bekleed.

Charlotte Jacobs werd op 4 november 1916 te Westerveld gecremeerd, volgens haar uitdrukkelijke wens onder de voorwaarde 'dat met de verbranding zoolang als mogelijk is gewacht worde, opdat schijndood is buitengesloten.'⁵⁰⁴

De executeur Charles Emil Jacobs had drie jaar nodig om de vermogensopstelling af te ronden. Ondanks het feit dat de afwikkeling nog steeds niet helemaal rond was kon het bestuur in 1919 een eerste advertentie in enkele bladen plaatsen om het fonds onder de aandacht van meisjes 'van aanleg' te brengen, die een academische opleiding wilden gaan volgen.

De trouwe vriendin

De vrouw die Charlotte Jacobs in haar missie het meest en mogelijk het krachtigst heeft ondersteund is de romanière Marie Kooij-van Zeggelen. In daad, maar zeker in woord. Meermalen heeft zij in haar artikelen de daadkracht, de positieve levenshouding en de sociale betrokkenheid geprezen van de vrouw met wie ze samen aan de wieg stond van zowel de Indische Afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht als van de Vereniging tot oprichting van een Studiefonds tot Opleiding Vrouwelijke Inlandse Artsen (S.O.V.I.A.), het project dat moet gezien worden als de voorloper van het studiefonds dat Charlotte Jacobs uiteindelijke per testament in het leven riep.

Met recht zijn in dit onderzoek verschillende citaten opgenomen van Marie Kooij-van Zeggelen over Charlotte Jacobs. Op de naaste familie na heeft Kooij mogelijk het dichtst bij haar gestaan. Als romanschrijfster heeft Kooij het belang van haar vriendin voor de Indische samenleving het beste onder woorden kunnen brengen. In de serie *De ontwikkeling der vrouwenbeweging in onze koloniën* die in drie afleveringen in de *Sumatrapost* eind september 1918 werd gepubliceerd, haalt mevrouw N. Mansfeld-de Witt Huberts diverse artikelen aan die Marie Kooij-van Zeggelen over de vrouwenbeweging in Nederlands-Indië schreef:

Door de mededelingen van mevrouw Kooij blijkt eerst duidelijk, wat wij bezeten en verloren hebben in Charlotte Jacobs, de vrouw die hare laatste levensjaren op zulk een bescheiden wijze hier in Holland heeft doorgebracht. Hoeveel verplichting wij aan haar hebben voor alles wat zij voor de emancipatie der Inlandse vrouw heeft gedaan, waarvoor nooit genoeg tot ons was doorgedrongen. Het Studiefonds S.O.V.I.A. was hoofdzakelijk haar werk, ook voor het vrouwenkiesrecht was zij in Indië de pionierster en juist door het werken voor de V.Kr. zijn de vrouwen zich bewust geworden van haar taak in de maatschappij, waardoor alle sociale arbeid verdiept, verbeterd en vermeerderd is geworden.⁵⁰⁵

Charlotte Jacobs overleed op 31 oktober 1916, 69 jaar oud. Bij opening van haar testament van 27 april 1914 werd haar diepste wens duidelijk: haar overtuiging diende te worden voortgezet en uitgedragen in het Charlotte Jacobs Studiefonds. Als geen ander wist zij hoe financiële belemmeringen het realiseren van een droom kunnen dwarsbomen. Als geen ander begreep zij dat het de vrouwen waren, die andere vrouwen moesten helpen hun doelen te bereiken.

Marie Kooij schreef over haar overleden vriendin een roerend afscheid in *De Hollandsche Lelie*:

Haar laatste werk was de stichting van S.O.V.I.A., d.w.z. steun onderwijs vrouwelijke inlandsche artsen en ook voor dit werk, hoe goed en hoogstnoodzakelijk ook, ondervonden wij in den beginne veel tegenwerking en lautheid, maar Charlotte Jacobs heeft het doorgezet en nu is de stichting daar, die, hopen we zowel goede inlandsche verpleegsters als doktressen zal helpen kweeken. De in Indië vertoevende lezeressen van dit blad zal het zeker goed doen te vernemen dat de laatste woorden, die Charlotte Jacobs, een uur voor haar dood tot mij sprak, Indië en de Indische vrouwenbelangen golden, en het is met een groote ontroering, dat ik dit laatste samenzijn gedenk, waarin zij de korte oogenblikken van rust tusschen zware aanvallen van lichamelijk lijden gebruikende, met zooveel liefde over Indië sprak.⁵⁰⁶

Conclusie

Haar verlangen een vrouwelijke opvolger te vinden bracht Charlotte Jacobs andermaal in aanraking met het concept conflict: het lukte haar niet om die wens in vervulling te doen gaan. Foucault meent dat de behoefte, het verlangen en het belang vorm krijgen in de voorstelling die de mens zich van dat verlangen maakt, ook al is dat onbewust. Het tegenover verlangen (of belangen) gestelde concept van de regel zal aantonen dat die schijnbare oncontroleerbare aandrang van de behoefte en de, zoals Foucault het stelt 'wetteloze oneindigheid van het verlangen', in feite al zijn geordend door iets wat nog niet gedacht is maar dat desondanks op basis van regels

ook mogelijk wordt gemaakt. In het verzet tegen die regels en machtsverhoudingen profileert de mens namelijk zichzelf zodanig dat zijn voorstelling die een conflict oproept transformeert naar een voorstelling die mogelijk wordt. Charlotte deed dat door het idee van een vrouwelijke opvolger los te laten en een bevredigende oplossing voor dit conflict te vinden door van haar apotheek een N.V. te maken waardoor het voortbestaan van de Nederlandsche Apotheek gewaarborgd was. Macht moet dan ook volgens Foucault niet gezien worden als de dominantie van de een over de ander maar als een dynamische beweeglijkheid waarin de mogelijkheid tot verzet ligt besloten. Door van haar apotheek een N.V. te maken stelde zij de verwezenlijking van haar droom - een studiefonds voor meisjes 'van aanleg' - zeker. Met het Charlotte Jacobs Studiefonds, bij testament in 1916 opgericht en na meer dan 100 jaar nog altijd operationeel, deed zij recht aan het, een leven lang gekoesterd en in zekere zin ook gepraktiseerd, verlangen de positie van vrouwen te verbeteren.